
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia Pedagogiczne z. 27

Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna 10

RITA GROCHOCIŃSKA

**ZNACZENIE POZNAWANIA DZIECKA W PRACY
WYCHOWAWCZEJ**

1. Wprowadzenie

Pojawiające się coraz częściej sygnały nauczycieli pracujących w szkole z dziećmi w wieku wczesnoszkolnym o wzroście agresji, lęków, niepokojów, nerwowości, a także w związku z tym o obniżającym się poziomie uczenia się - budzą wiele refleksji i pytań o wnikliwą znajomość przyczyn tego zjawiska. Pytanie to należałoby najpierw skierować do samych nauczycieli. W wyniku przeprowadzonych badań wśród nauczycieli klas młodszych, odpowiedź jest dla nich niepomyślna. Nauczyciele stwierdzają skutek - złe zachowanie, niedostateczne oceny - bez wnikania w przyczyny. Nie znają po prostu ucznia i czynników wpływających na jego wielostronny i harmonijny rozwój. Nie znają jego potrzeb, dążeń, przeżyć, marzeń, jego codziennych doznań i doświadczeń. "Nie znają" to nie oznacza, że nie posiadają podstawowej wiedzy psychologicznej m.in. na temat metod poznawania ucznia i wagi tego zagadnienia. Wydaje się, iż głównie dzieje się tak dlatego, że wiedza teoretyczna nie zostaje zastosowana w praktyce. (Interesujące rozważania na ten temat można znaleźć w: M. Grochociński 1991, s. 83). Powyższe pytanie należałoby również skierować do rodziców dzieci. Z posiadanych materiałów empirycznych (R. Grochocińska, 1990, 1992) wynika, iż środowisko rodzinne w większości nie spełnia w zadawalającym stopniu zadań moralnych, opiekuńczych, emocjonalnych i kulturowych. I dzieje się tak nie dlatego, że rodzice nie posiadają

wiedzy pedagogiczno-psychologicznej na temat wychowania dziecka, nie dlatego, że zarówno ojciec, jak i matka pracują zawodowo, ale głównie dlatego, iż nie zdają sobie w pełni sprawy ze znaczenia rozpoznawania potrzeb wychowawczych dzieci.

I tu pojawia się wspólne pytanie, zarówno dla nauczycieli, jak i rodziców, a także dla wszystkich, którym drogie jest właściwe wychowanie dzieci, a z tym związana trwałość rodziny - jakie podjąć konkretne i skuteczne działania, aby mieć zarówno w domu, jak i w szkole harmonijnie, emocjonalnie rozwinięte dziecko, zdrowe moralnie, życzliwe ludziom, bezinteresowne, bez kłamstwa, fałszu i obłudy, a wnikliwiej, jak mieć szczęśliwą rodzinę.

Bezsporny jest bowiem fakt, iż na kształtowanie się psychospołecznych cech osobowości dziecka istotny wpływ wywiera właśnie rodzina, a szczególnie zróżnicowane pod względem jakościowym i odmiennie funkcjonujące wpływy matki i ojca w rodzinie. To właśnie rodzice stanowią istotne oparcie w procesie kształtowania się osobowości dziecka, jego świata myśli, dążeń, uczuć. Rodzina stanowi dla dziecka najlepsze naturalne środowisko rozwojowe, głównie dzięki możliwości otoczenia go indywidualną opieką i zaspokojenia jego potrzeb (emocjonalnych - miłości, życzliwości, ciepła uczuć; społecznych - samourzeczywistnienia, szacunku). To właśnie rodzina przez wychowawcze oddziaływania przyczynia się do fizycznego, psychicznego i społecznego rozwoju dziecka, przygotowuje je do samodzielnego życia w społeczeństwie, przekazuje dziecku wartości, normy, wzory zachowań. Dziecko od swych rodziców uczy się myśleć, mówić, kontrolować i opanowywać swoje reakcje, a także wywierać wpływ na innych ludzi. Rodzice swoim przykładem oraz umiejętnym postępowaniem z dzieckiem mogą mu w tym wielostronnym rozwoju pomóc, ale mogą też utrudniać, a nawet hamować jego rozwój, wpływać na kształtowanie się osobowości o cechach patologicznych.

Dla wielu dom rodzinny staje się podporą emocjonalną, ostoją bezpieczeństwa psychicznego na całe życie. Wiązanie przeżyć emocjonalnych z rodziną nadaje jej pewien swoisty rys, wyróżnia ją spośród innych środowisk. Jest ona bowiem środowiskiem, w którym człowiek uczy się kultury przejawiania uczuć w sposób jak najbardziej naturalny i wszechstronny. Niemniej stan badań i publikacji w sprawach dotyczących życia emocjonalnego człowieka, a szczególnie rozumienia potrzeb emocjonalnych dziecka jest niewystarczający. Nie docenia się w pełni ogromnego wpływu więzi emocjonalnych panujących w rodzinach na wszechstronny rozwój osobowości dziecka. A przecież każdy człowiek rodzi się z potrzebą więzi uczuciowych z drugim człowiekiem. Jest to najbardziej podstawowa z ludzkich potrzeb i nie wolno jej lekceważyć. Ochrona sfery emocjonalnej dziecka jest obowiązkiem każdego dorosłego człowieka.

2. Dziecko z rodziny rozbitej w świetle literatury

Niepokojący jest wzrost liczby rozwodów, szczególnie w aglomeracjach miejskich, a co za tym idzie, stale zwiększa się liczba dzieci z rodzin rozbitych w wieku szkolnym. Zakłócenie środowiska rodzinnego stanowi czynnik, który może doprowadzić do zaburzenia rozwoju dziecka i jego przystosowania społecznego. Dezorganizacja życia rodzinnego występować może we wszystkich środowiskach społecznych. Poziom intelektualny, pozycja społeczna rodziców, dobre warunki materialne nie są czynnikami gwarantującymi jej trwałość, spójność i prawidłowe funkcjonowanie wychowawcze oraz eliminującymi sytuacje konfliktowe. Zazwyczaj dezorganizacja określonej rodziny, poprzedzona jest okresem napięć i konfliktów, który najczęściej utożsamia się z walką, wzajemnym wyrządzaniem sobie przykrości, utrudnianiem życia i występuje między dwoma lub większą liczbą osób, dążących do różnych nie dających się pogodzić celów. Jednak nie każdy konflikt musi prowadzić do poważniejszych zaburzeń życia rodzinnego. Prowadzić do nich mogą konflikty trwałe i nierozładowane, czego końcowym etapem może być rozpad rodziny (H. Izdebska, 1975). Mają one miejsce wówczas, gdy osoby między którymi dochodzi do nieporozumienia nie przejawiają skłonności pójścia na kompromis i nie dążą do usunięcia spornych problemów w jakikolwiek inny sposób. Powstałe rozbieżności kumulują się i mogą się uzewnętrznić nieraz w gwałtownej i drastycznej postaci. Ta zbieżność napięć stwarza dla rodziny sytuacje najgroźniejsze, dezorganizuje jej życie przez często wybuchające scysje, zdrady małżeńskie, zaniedbywanie obowiązków przez jednego lub obu współmałżonków i wreszcie rozbitcie rodziny.

Rodzina rozbita dostarcza dzieciom wielu sytuacji traumatyzujących, sytuacji, które powodują powolne gromadzenie się negatywnych doświadczeń dzieci o dużym ładunku emocji, zwanych traumą (I. Obuchowska, 1976). Rozbitcie rodziny powoduje szok u dziecka pozostawiając trwałe urazy, który można tylko łagodzić. M. Ziemska (1978) wyróżnia dwa rodzaje sytuacji traumatyzujących dzieci, które wywołują trwałe urazy psychiczne przyporządkowując je dwóm okresom: 1) poprzedzający rozbitcie rodziny - dotyczy wszelkich sytuacji związanych z rozejściem się rodziców, a więc konflikty małżeńskie, rodzinne, wciąganie dziecka w rozgrywki małżeńskie oraz 2) wzrastanie w rodzinie niepełnej.

Reakcje i przeżycia dzieci związane z sytuacją rozwodową są różne. O sile reakcji i przeżyć dzieci związanej z sytuacją rozwodową decyduje głównie ich wrażliwość i odporność psychiczna (M. Rutter, 1971). Autor wskazuje, iż w młodszym wieku szkolnym sytuacje rozwodowe są bardziej szkodliwe dla chłopców niż

dla dziewcząt. Chłopcy są bardziej wrażliwi na dezorganizację rodziny i separację z ojcem. W młodszym wieku szkolnym chłopcy nawiązują bliższe kontakty z ojcem (J. Rembowski, 1971) i z nim się identyfikują (J. Sołowiej, 1986). Badania J. Landisa (1960) również wskazują, iż dzieci w młodszym wieku szkolnym są bardzo wrażliwe na sytuacje rozbicia rodziny. U dzieci tych występuje regresja i pojawiają się trudności w nauce. W związku z rozwodem dzieci zawsze doznają ciężkich przeżyć psychicznych.

Dezorganizacja rodziny jako środowiska wychowawczego przyczynia się do powstawania wielu negatywnych zjawisk w zachowaniu się dzieci. Zachowanie się dziecka w szkole i poza szkołą jest w pewnym stopniu wskaźnikiem oddziaływania środowiska rodzinnego na dziecko. Dom, który był źródłem wszelkich więzi emocjonalnych w rodzinie, przestaje dawać poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji, co w rezultacie może doprowadzić do negatywnych następstw. M. Ziemska (1979) wskazuje na różne formy nie akceptowanego społecznie zachowania, jak np. agresja, samobójstwo, narkomania czy kolizje z prawem. Rozbicie podstawowej struktury rodziny może być także źródłem powstania u dziecka lęków, depresji, gniewu, odsunięcia i szeregu różnych objawów nerwicy oraz zaburzeń w życiu emocjonalnym dzieci, co przyczynia się do powstawania dewiacji w ich zachowaniu. Na ścisły związek między przestępczością a wychowywaniem się dzieci w rodzinie niepełnej wskazują także badania H. Spionek (1973) oraz M. Jasińskiej (1967), z których wynika, że 84 % dziewcząt wchodzących na drogę nierządu nie miało pełnej, prawidłowo funkcjonującej rodziny. Stwierdza się u dzieci z rodzin rozbitych trudności wychowawcze, trudności w nauce oraz wzmożoną przestępczość. Zauważa się również już w okresie wczesnego dzieciństwa przejaw agresji i zachowań aspołecznych. Dzieci z takiego środowiska stają się nerwicowe, nadpobudliwe, podobnie jak ich rodzice, którzy z różnych względów nie kontrolują swoich odruchów. Nie wszystkie jednak dzieci pochodzące z rodzin rozbitych wykazują zaburzenia w zachowaniu się. Z badań wynika, że chłopcy, którzy zostali pozbawieni opieki ojcowskiej, a których łączy głęboki, emocjonalny związek z matką, wykoleją się rzadziej. Konflikty między rodzicami, niewłaściwa atmosfera domu rodzinnego są dla dzieci bardzo szkodliwe, ale poprawne i dobre stosunki z jednym z rodziców mogą zmniejszyć efekt skłóconego, nieszczęśliwego domu. C. Longfellow (1979) stwierdza, iż konflikty i napięcia między rodzicami są tak samo szkodliwe dla dziecka co odejście ojca, oraz, że zdrowie psychiczne rodziny jest lepsze wśród szczęśliwych małżeństw, gorsze w rodzinach rozbitych, a najgorsze w nieszczęśliwych rodzinach pełnych. Szczególnej uwagi wymaga przygotowanie dzieci do mającego nastąpić rozwodu i porozwodowych interakcji rodziców z dziećmi.

3. Dziecko z rodziny rozbitej w badaniach własnych

W rodzinie rozbitej na skutek separacji, rozwodu albo porzucenia, cały styl życia rodzinnego ulega poważnej zmianie. Powstają komplikacje spowodowane konfliktami między rodzicami, przechodzeniem dziecka od jednego z rodziców do drugiego, brakami finansowymi, bądź też trudnościami w zapewnieniu dziecku prawidłowej opieki. Każdy typ rodziny rozbitej wywiera specyficzny, ujemny wpływ na dziecko.

W wyniku przeprowadzonych wielu żmudnych badań (głównie metodami - test niedokończonych zdań, zabawa lalkami metody projekcyjne, obserwacja, wywiady), dzieci z rodzin rozbitych w wieku wczesnoszkolnym w szkołach Gdańska i Gdyni podzielono na trzy grupy. Pierwsza grupa dzieci (33 %) to te, które w toku całego procesu badawczego przejawiają zdecydowanie pozytywne cechy osobowości. Ich sytuację cechuje m.in. to, że większość dzieci utrzymuje stały kontakt ze swoimi ojcami, matki nie nastawiają swych dzieci negatywnie do ojca, przejawiają (matki) głównie postawę prawidłowego kontaktu uczuciowego, dzieci mają stały przydział obowiązków, dzieci o ojcu wyrażają się wyłącznie pozytywnie, rodzinę przedstawiają jako pełną, pragnienia swoje sprowadzają do posiadania przedmiotów materialnych. Druga grupa dzieci (27 %) to te, które w toku całego procesu badawczego przejawiają zdecydowanie negatywne cechy osobowości. Ich sytuację cechuje m.in. to, że dzieci z ojcem nie utrzymują żadnych kontaktów, matki o ojcu wyrażają się negatywnie, występowały liczne konflikty, matki przejawiają głównie postawę nadmiernego dystansu i nadmiernej koncentracji, dzieci nie mają stałego przydziału obowiązków, wyrażają się negatywnie o ojcu, rodzinę przedstawiają bez ojca, najbardziej cenią sobie wartości materialne. Trzecia grupa (40 %) w odróżnieniu od dwóch uprzednio przedstawionych przejawia niezdecydowane, zróżnicowane zachowanie. Ich sytuację cechuje m.in. to, że kontakt z ojcem utrzymuje niewiele dzieci, matki o ojcu wyrażają się obojętnie niekiedy negatywnie, w rodzinie występowały liczne konflikty, matki przejawiają w wychowaniu dzieci zarówno postawę nadmiernego dystansu, jak i nadmiernej koncentracji, dzieci rzadko są włączane do prac domowych, zróżnicowane zachowanie się dzieci do osoby ojca, o ojcu wyrażają się wyłącznie obojętnie, pragnienia ich dotyczą w większości atmosfery domu rodzinnego, posiadania zwierząt i niekiedy przedmiotów materialnych.

Analiza wyników badań upoważnia do następujących wniosków:

1. Istotną rolę w rodzinie spełnia matka. Zajmuje ona równorzędną pozycję zarówno u chłopców, jak i u dziewcząt.

2. Brak ojca w rodzinie bardziej wyraźnie odczuwają chłopcy, aniżeli dziewczynki.
3. Ogólna atmosfera domu rodzinnego wytycza w efekcie atmosferę wychowawczą, stosunki w nich panujące, a zwłaszcza wzajemne stosunki między samymi rodzicami, jak również między matką a dzieckiem w rodzinach rozbitych.
4. Postawy rodzicielskie, więzi emocjonalne i typy stosunków międzyosobowych na terenie domu rodzinnego są istotnymi czynnikami kształtującymi przystosowanie społeczne dziecka i nabywanie przez nie umiejętności nawiązywania pozytywnych kontaktów z innymi ludźmi.
5. Mimo wysiłków matki w zaspokajaniu potrzeb dziecka w rodzinach rozbitych zdana jest ona tylko na siebie, co utrudnia i niejednokrotnie uniemożliwia pełną realizację jej zamierzeń. Dziecku potrzebna jest opieka i oddziaływanie obojga rodziców.
6. W rodzinach, w których matki potrafiły stworzyć właściwy klimat emocjonalny, dzieci czują się akceptowane, kochane i potrzebne matce.
7. Rodzinom rozbitym potrzebne jest wsparcie zewnątrzrodzinne.

Propozycja wsparcia zewnątrzrodzinnego dotyczyłaby działań w zakresie dwóch kierunków:

Pierwszy dotyczy dzieci:

1. Otoczyć terapią psychopedagogiczną dzieci szczególnie o negatywnych i zróżnicowanych przejawach zachowań.
2. Tworzyć więcej kół pozalekcyjnych w klasach młodszych i włączyć dzieci do czynnego uczestnictwa w zajęciach, by dać im możliwość wykazania swych umiejętności, bądź rozbudzenia zainteresowań.
3. Wzbogacić działalność świetlicy szkolnej, aby dzieci chętnie i z korzyścią w niej przebywały.
4. Można przyjąć, że z dużą korzyścią dla ogólnego rozwoju dziecka byłoby, aby nauczycielem był mężczyzna. Rekompensowałoby to w jakimś stopniu brak kontaktu z ojcem.

Drugi zakres działań dotyczyłby rodziców (w rodzinach rozbitych matki):

1. W okresie poprzedzającym rozwód rodziców, dzieci otoczone powinny być szczególną opieką, aby maksymalnie złagodzić skutki niekorzystnej sytuacji rodzinnej.
2. Instytucje odpowiedzialne za wychowanie dzieci winny otoczyć opieką rodziców, w przypadku rodzin rozbitych - matki. Dotyczyłaby ona głównie pedagogizacji, opieki i wsparcia emocjonalnego zarówno rodziców, jak i dzieci. Tego rodzaju wsparcie zewnątrzrodzinne mogłoby w znacznym stopniu ułatwić matkom samotnie wychowującym dzieci spełnianie pożądanej społecznie roli

rodzicielskiej, a także wpływać na bardziej poprawne interakcje wewnątrzrodzinne.

4. Dziecko z rodziny marynarskiej w badaniach własnych

Podkreślić należy fakt, iż oprócz istnienia rodzin rozbitych jako rodzin niepełnych, jesteśmy świadkami pojawiania się dość powszechnie typu rodziny (niepełnej w pewnych okresach), w której zawód wykonywany przez ojca lub matkę powoduje często ich długą nieobecność w domu, czego konsekwencją jest dłuższa lub krótsza rozłąka z rodziną. Do takich zawodów należy między innymi zawód marynarza, geologa, budowniczego, polityka itp. Do zagadnień o dużym znaczeniu społecznym, a jednocześnie mało zbadanym należy specyficzna problematyka życia rodziny marynarskiej.

W związku z tym celem własnych badań była analiza występujących w tym zakresie specyficznych aspektów funkcjonowania rodziny marynarskiej w warunkach długotrwałej rozłąki dzieci z ojcem. Przyjęto tu założenie, że podstawowe, a zarazem specyficzne aspekty funkcjonowania przedstawionego tu typu rodziny dają się w znacznej mierze odczytać przez bliższe poznanie charakteru kształtujących się w niej interakcji, stosunków i więzi emocjonalnych między poszczególnymi członkami rodziny, a także przez poznanie ich pozycji i udziału w codziennym życiu.

W świetle zebranego materiału i dokonanych analiz nasuwa się przede wszystkim wniosek, że wiele cech specyficznych tej rodziny jest konsekwencją zawodu wykonywanego przez ojca. Marynarz mieszka w miejscu pracy i porusza się na ograniczonej przestrzeni, co powoduje wiele konsekwencji społecznych, takich jak: rozłąka z rodziną, izolacja społeczna i wiele innych. W domu przebywa tylko w krótkich okresach międzyrejsowych oraz podczas urlopów. Praca zawodowa marynarza wymaga rozłąki z rodziną trwającej często wiele miesięcy, stąd też nie uczestniczy on w codziennym życiu rodziny, nie dzieli na bieżąco jej trosk i radości. Formalnie rodzina marynarska ma wiele cech charakterystycznych dla rodziny niepełnej. Jednak nawet podczas nieobecności ojca w domu, nadal członkowie rodziny są świadomi jego istnienia, w mniejszym lub większym stopniu liczą się z jego wymaganiami, wskazaniem, jest autorytetem dla rodziny. Istotną też różnicą w porównaniu z rodziną niepełną jest fakt, że ojciec całkowicie lub w większej części zapewnia utrzymanie całej rodziny. Podczas dłuższego pobytu w domu przejmuje część obowiązków od żony, włącza się do prac w gospodarstwie domowym, uczestniczy w procesie wychowania dzieci. Ponadto rodziny marynar-

skie charakteryzują się bardzo dobrymi i dobrymi warunkami materialnymi, stosunkowo niskim odsetkiem pracujących matek i innymi motywacjami wykonywania przez nie pracy zawodowej (motywacje nieekonomiczne) oraz różnorodnymi formami spędzania wolnego czasu. Oprócz tego ze specyfiki zawodu marynarza wynika inny podział ról rodziców niż w rodzinach pracowników lądowych. Z konieczności podczas nieobecności męża w domu, żona przejmuje obowiązki, które w rodzinach lądowych dzielone są pomiędzy małżonkami.

Wnioski wynikające z przeprowadzonych badań dotyczących rodzin marynarskich można ująć następująco:

1. W organizacji czasu wolnego dziecka najważniejszą rolę spełnia matka. Pomoc bezpośrednia ojca w tym zakresie jest niewielka. Żony marynarzy są w większości bardzo troskliwymi matkami, wkładają wiele wysiłku w odpowiednie wychowanie dzieci. W procesie wychowania stosują różnorodne metody i środki wychowawcze. Dominuje metoda perswazji oraz nagród i kar. Matki mają duży wpływ na dobór przez dziecko koleżanek i kolegów, zwłaszcza zapraszanych do domu. Dziecko z rodziny marynarskiej ma dobre warunki lokalowe do nauki i zabawy, wszystkie przybory szkolne, bogaty asortyment przedmiotów osobistego użytku, jest dobrze odżywione i ubrane. Często korzysta z różnych form kształcenia nadobowiązkowego, zwłaszcza z prywatnych lekcji języka angielskiego. Bardzo popularne są zajęcia z rytmiki i na pływalniach. Matka, której głównym obowiązkiem jest dobre wychowanie dzieci, wkłada wiele wysiłku, aby z niego właściwie się wywiązać. Z reguły nie pracuje zawodowo, ma czas i możliwości systematycznej kontroli dziecka. Ściśle współpracuje ze szkołą.

Oprócz nauki bardzo ważna dla dziecka jest jeszcze w dalszym ciągu zabawa. Czas wolny dziecka w rodzinie marynarskiej jest różnie organizowany: w rodzinie, w grupie rówieśniczej, indywidualnie. Nie przebiega żywiołowo, lecz w większości rodzin ukierunkowany jest w zależności od potrzeb wynikających z rozwoju psychicznego i zachowań dziecka. Korzystna sytuacja materialna stwarza warunki do uprawiania zajęć twórczych, rekreacyjnych, społecznych, a także umożliwia kształtowanie się zainteresowań i zamiłowań.

2. Można stwierdzić, że we wszystkich badanych rodzinach bardzo istotną rolę spełniają oboje rodzice. Niemniej we wszystkich zastosowanych metodach (rysunek rodziny, test niedokończonych zdań, zabawa lalkami), daje się wyraźnie zauważyć preferowanie osoby matki.

3. Na szczególną uwagę zasługuje pozycja i rola ojca w rodzinie marynarzy. Znamienny jest bowiem fakt, że postać ojca cieszy się we wszystkich rodzinach dużym uznaniem, szacunkiem i uczuciem szczerego przywiązania wśród dzieci

obojga płci. Ich nasilenie jest jednak większe i występuje bardziej wyraźnie wśród chłopców.

4. Więzy uczuciowe badanych dzieci z rodzicami są pełniejsze niż u rodzin niemarynarskich (rodzin pełnych). Otóż okazuje się, że dzieci z pierwszej wymienionej grupy są bardziej przywiązane do ojca niż dzieci grupy drugiej. Wyraża się to między innymi tym, że dzieci rodzin marynarskich wykazały w zabawie lalkami więcej akcji i interakcji, a mniej braku interakcji oraz przewagę form interakcji słowno-fizycznej nad słownymi i fizycznymi. Ponadto rodziny marynarskie są przedstawiane przez dzieci we wszystkich badanych metodach częściej jako całość.

Interesujące jest z punktu widzenia warunków życia w Polsce rodzin marynarzy, że dzieci tych rodzin częściej przedstawiają matkę jako wypoczywającą, a ojca pracującego. Odwrotnie przedstawiani są rodzice w rodzinach niemarynarskich (pełnych), w których matka ukazywana jest przeważnie jako kobiet zapracowana, a ojciec (jeśli w domu), jako wypoczywający (siedzący w fotelu, leżący na kanapie, czytający gazety lub oglądający telewizję).

5. Jedną z ważnych funkcji współczesnej rodziny jest także przygotowanie dziecka do obowiązków w szkole. Jak wiemy, jest to również jeden z bardzo istotnych elementów przygotowania młodego pokolenia do aktywnego udziału we współczesnej, szczególnie zmiennej cywilizacji. W tym zakresie duże znaczenie mają stosunki w rodzinie, jakie zachodzą między samymi rodzicami a dziećmi oraz stosunki między samymi dziećmi. Należy podkreślić, jak wynika z badań, iż rodziny marynarskie wywiązują się z tego zadania dobrze. Na pierwsze miejsce wysuwa się tutaj umiejętność taktownego postępowania wobec innych oraz życzliwość i ekspresja słowna. Rolę tę spełniają także rodziny niemarynarskie, jednak nie w takim stopniu jak rodziny marynarskie. Biorąc pod uwagę współczesne, bardzo złożone stosunki społeczne między ludźmi, przeważnie rzeczowe, anonimowe, wolno stwierdzić, że uchwycona atmosfera życzliwości, taktu, niejako wzajemnego zrozumienia, jaka panuje w badanych rodzinach ma niezwykle doniosłe znaczenie dla kształtowania się pozytywnej roli i funkcji rodziny we współczesnych warunkach cywilizacji technicznej i coraz bardziej zurbanizowanych warunków życia.

6. Do cech negatywnych dzieci z rodzin marynarskich, które ujawniono w badaniach należy zaliczyć nerwowość, nadruchliwość, roztargnienie. Natomiast dzieci z rodzin niemarynarskich cechuje większa nieśmiałość, odsuwanie się, zawziętość.

7. Znamienne jest, że uzyskane w badaniach wskaźniki nieprzystosowania dzieci do szkoły (poniżej zera) odnoszą się zarówno do rodzin marynarskich, jak i

niemarynarskich. Należy tu również podkreślić, że o ile nieprzystosowane do szkoły dzieci z rodzin marynarskich nie uczęszczały do przedszkola, to w rodzinach niemarynarskich z grupą dzieci nieprzystosowanych do szkoły jest odwrotnie. Ponadto analiza zebranego materiału wykazała, że na przystosowanie dzieci do szkoły wpływają negatywnie takie cechy, jak roztargnienie i zawziętość. Należy natomiast eksponować i rozwijać takie elementy zachowania sprzyjające przystosowaniu dziecka do szkoły, jak: życzliwość, wytrwałość i umiejętność koncentracji uwagi. W zakresie kształtowania się wyników badanych dzieci w nauce korzystniej przedstawiają się dzieci z rodzin marynarskich.

Przedstawiona tu problematyka wykazała oddziaływanie wychowawcze tylko niektórych elementów życia rodziny marynarskiej na kształtowanie się osobowości dziecka. Składników życia rodziny determinujących warunki i sytuację wychowawczą dziecka jest jednak bardzo dużo. Wolno sądzić, że coraz szersze i pełniejsze ich poznawanie prowadzi do ustalenia coraz bardziej pełnej i dokładnej diagnozy specyficznych warunków życia rodziny marynarskiej, dokonujących się w niej zmian i ułatwia również podejmowanie w stosunku do niej odpowiedniego oddziaływania w zakresie podnoszenia i doskonalenia jej funkcji w wychowaniu dzieci.

Rodziny marynarskie stanowią w zdecydowanej większości typ rodziny trwałej i wewnętrznie zintegrowanej (I. Janiszewski, 1976, 1986). Do czynników zewnętrznych i wewnętrznych sprzyjających integracji, spójności rodzin marynarskich należą: świadomość zagrożeń zewnętrznych i celowe dążenie (na zasadzie reakcji obronnej) do aktywnego przeciwstawienia się: lęk przed dezintegracją więzi rodzinnych i utratę tych wartości, które ludzie morza i ich rodziny uważają za najważniejsze w życiu; nieprzejednana wola osiągnięcia sukcesu małżeńskiego i rodzinnego; świadome pielęgnowanie wzajemnych uczuć miłości; celowe manifestowanie (głównie przez żony) wyrozumiałości i zaufania; wysokie poczucie odpowiedzialności obojga współmałżonków za swe czyny; wzorowe poczucie obowiązku obojga współmałżonków względem siebie i własnego potomstwa, postawa światopoglądowa opierająca się na sakramentalnej nierozzerwalności związku małżeńskiego; stosunkowo wysoki standard materialny życia rodzinnego; presja opinii publicznej na środowisko ludzi morza.

BIBLIOGRAFIA

- Grochocińska R.: *Psychospołeczna sytuacja dzieci w rodzinach rozbitych*. Gdańsk 1990
- Grochocińska R.: *Życie dziecka w warunkach tymczasowej i stałej separacji matki i ojca*. Gdańsk 1992
- Grochociński M.: *Przygotowanie nauczycieli do pracy pedagogicznej*. Prace Pedagogiczne, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1111, Wrocław 1991
- Izdebska H.: *Przyczyny konfliktów w rodzinie*. Warszawa 1975
- Jasińska W.: *Proces społecznego wykołajenia się młodocianych dziewcząt*. Warszawa 1967
- Janiszewski L.: *Rodzina marynarzy i rybaków morskich*. Warszawa-Poznań 1976
- Janiszewski L.: *Sukces małżeński w rodzinach marynarzy*. Warszawa-Poznań 1986
- Landis J.: *The trauma of children when parents divorce*. "Marriage and Family Living" nr 1, 1960
- Longfellow C.: *Divorce in context: its impact in children*. W: Levinger G., Molec C. (red.): *Divorce and separation*. New York 1979
- Obuchowska L.: *Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*. Warszawa 1976
- Rembowski J.: *Więzi uczuciowe w rodzinie*. Warszawa 1972
- Rutter M.: *Parent: Child Separation Psychological Effects on the Children*, "Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines" nr 4, 1971
- Sołowiej J.: *Identyfikacja dziecka z rodzicami*. W: Ziemska M. (red.): *Rodzina i dziecko*. Warszawa 1986
- Spionek H.: *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*. Warszawa 1973
- Ziemska M.: *Rodzina a osobowość*. Warszawa 1979